

Systematic Review and Meta-Analysis of Studies on the Relationship between Religion and Happiness

Mohammad Khorasani

PhD Candidate in Sociology, Kashan University, Kashan, Iran

Mohsen Niazi

Professor of Sociology, Kashan University, Kashan, Iran

Asadollah Babaiefard

Associate Professor of Sociology, Kashan University, Kashan, Iran

Saeedeh Esmaealzadeh Ashini¹

PhD Candidate in Sociology, Kashan University, Kashan, Iran

Received: 19 August 2023 Revised: 23 November 2023 Accepted: 28 December 2023

Abstract

The present study attempts to merge studies and their conclusions on the relationship between religion and happiness using meta-analysis and systematic review methods. Therefore, the articles published in scientific research journals and university theses related to the subject of the study that met other inclusion criteria were identified and included in the analysis. After screening 54 works, and applying exclusion criteria, 14 studies were included in the final analysis. The findings showed the heterogeneity of the effect size and lack of publication bias in the studied studies. Then, the random effect size coefficient was evaluated using the second edition of the CMA software, considering the heterogeneity of the studies and the mediating role of the four variables. According to the findings the size of the combined effect for the relationship between religion and happiness is 0.311, which is considered average according to Cohen's interpretation system. Also, "the time frame of research", "the place of study", "statistical population", "researchers' field of study", were mediating variables and the effect size coefficient for their classes was calculated as follows: for studies before and after 2016, it was 0.455 and 0.342, respectively. Also, the coefficient of combined effect was 0.415 for studies conducted in the central regions of Iran and 0.315 for other regions. Also, the combined effect size coefficient of studies in the field of sociology was lower than other fields. This difference is consistent with the theoretical expectations. The results suggested that religion, has a distinct effect on happiness by moderating the above four variables. Finally, driven by the results of this study, some strategies are presented to improve this relationship.

Key words: Religion, Happiness, Meta-Analysis, Systematic Review, Religion.

1. Corresponding Author. Email: esmaealzadehsaeedeh@gmail.com

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

مرور سیستماتیک و فراتحلیل مطالعات رابطه دین و شادی

محمد خراسانی (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

mohamadkhorasany@gmail.com

محسن نیازی (استاد جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

niazim@kashanu.ac.ir

اسدالله بابایی فرد (دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران)

babaiefardm@gmail.com

سعیده اسماعیل‌زاده آشینی (دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران، نویسنده مسئول)

esmaeelzadehsaeedeh@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با استفاده از روش فراتحلیل و مرور سیستماتیک می‌کوشد پژوهش‌ها را ترکیب و از مطالعات انجام‌شده درباره رابطه دین و شادی نتیجه‌گیری کند؛ بنابراین، مقالات چاپ‌شده در نشریات علمی-پژوهشی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی مرتبط با موضوع مطالعه و مطابق با سایر معیارهای ورود، تشخیص داده شدند، وارد تحلیل شده و پس از غربال از میان ۵۴ اثر، درنهایت مطابق با معیارهای خروج، ۱۴ اثر حائز شرایط تحلیل نهایی دانسته شدند. یافته‌ها بیانگر ناهمگنی اندازه اثر و نداشتن سوگیری انتشار مطالعات بررسی شده بودند. سپس، ضریب اندازه اثر تصادفی با توجه به ناهمگن بودن مطالعات و نقش تعدیلگر چهار متغیر با به‌کارگیری نسخه دوم نرم‌افزار CMA ارزیابی شد. یافته‌ها نشان دادند اندازه اثر ترکیبی رابطه دین و شادی معادل ۰/۳۱۱ است که برحسب نظام تفسیری کوهن، متوسط ارزیابی می‌شود. همچنین «زمان انجام تحقیقات»، «مکان آن‌ها»، «جامعه آماری»، «فیلد مطالعاتی محققان»، متغیرهای تعدیلگر در نظر گرفته شد و ضریب اثر برای طبقات آن‌ها به این صورت محاسبه شد: اندازه اثر ترکیبی تحقیقاتی که قبل از سال ۹۵ به مطالعه پرداخته بودند ۰/۴۵۵ است و بعد از سال ۹۵ ضریب اندازه اثر مطالعات ۰/۳۴۲ است. همچنین، ضریب اثر ترکیبی برای مطالعاتی که در مناطق مرکزی ایران انجام شده بودند ۰/۴۱۵ و برای سایر مناطق ۰/۳۱۵ محاسبه شد. همچنین، ضریب اندازه اثر ترکیبی

نشریه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، سال بیست‌ویکم، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳، شماره پیاپی ۴۷، ۲۴۳-۲۰۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۹/۰۲ تاریخ تصویب: ۱۴۰۲/۱۰/۰۷

مطالعاتی که حوزه مطالعاتی آن‌ها جامعه‌شناسی است کمتر از سایر رشته‌ها برآورد شده است. این تفاوت مطابق با انتظارات نظری است و در مجموع نتایج نشان دادند، دین با تعدیلگری متغیرهای چهارگانه بیان‌شده، تأثیر متفاوتی بر شادی دارد. در نهایت برای بهبود این رابطه، راهکارهایی برخاسته از نتایج این مطالعه ارائه شد.

واژگان کلیدی: دین، شادی، فراتحلیل، مرور سیستماتیک، مذهب

مقدمه

رسیدن به شادی یک هدف شخصی و اجتماعی مهم است که مد نظر بسیاری از پژوهشگران در رشته‌های گوناگون، از جمله علوم اجتماعی قرار گرفته است. شادی احساساتی است مثبت که از دو بعد رفتار اجتماعی و رضایت درونی تشکیل می‌شود. ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی تعیین‌کننده رفتار، مبتنی بر شادی فردی است که می‌تواند بیانگر تفاوت شادی از جامعه‌ای به جامعه دیگر باشد. شادی در ایجاد سلامت روان بسیار مؤثر است. افزون بر آن، به فرد کمک می‌کند تا در روابط اجتماعی موفق باشد و به اهداف شخصی خود دست یابد (قمری، ۲۰۱۲، ص. ۳۵۳). وارنر ویلسون^۲ (۱۹۶۷، ص. ۲۹۴) ویژگی‌های یک فرد شاد را به شرح زیر خلاصه کرد: «جوان، سالم، تحصیل کرده، پردرآمد، برون‌گرا، خوش‌بین، بدون نگرانی، مذهبی، متأهل، دارای عزت نفس بالا، روحیه شغلی بالا، آرزوهای متوسط و دارای طیف وسیعی از هوش». مشاهدات ویلسون و همچنین تحولات روانشناسی و پزشکی منجر به چهار دهه تحقیق درباره شادی شده است. بیشتر نتایج در این دوره نشان می‌دهد که شادی و نشاط با توجه به مواردی شکل می‌گیرد که عبارتند از: ۱. عوامل فردی و جمعیتی، مانند جنسیت، سن، وضعیت تأهل، تحصیلات، مذهب و بهداشت (برای مثال، اوسوالد^۳، ۱۹۹۷؛ گردتام و ژوهانسون^۴، ۲۰۰۱؛ فری

¹ ghamari

² Warner Wilson

³ Oswald

⁴ Gerdtham & Johannesson

و اشتوزر^۱، (۲۰۰۲)؛ ۲. عوامل نهادی، مانند میزان عدم تمرکز سیاسی یا حقوق مشارکت مستقیم سیاسی شهروندان (برای مثال، فری و اشتوزر، ۲۰۰۲).

یک سؤال اصلی که چندین سال است دانشمندان علوم اجتماعی را متوجه خود کرده است این است که چگونه می‌توان پیوندهای بین دین‌داری و شادی را توضیح داد. دو مجموعه از توضیحات احتمالی ارائه شده است: تقلیل‌گرایانه و غیر تقلیل‌گرایانه (ابورایا و پارگامنت^۲، ۲۰۱۴). ایده اساسی در پشت تبیین تقلیل‌گرایانه این است که پیوندهای بین دین‌داری و بهزیستی مستقیم نیستند، بلکه متغیرهای غیرمعنوی آن را واسطه می‌کنند. مطابق با این طرز تفکر، دین‌داری ممکن است به عواقب «سکولار» منجر شود (برای مثال، احساس معنا و احساس تعلق) و این عناصر سکولار زندگی هستند که در نهایت به شادی منجر می‌شوند. درمقابل، مطابق با توضیحات غیرتقلیل‌گرایانه، دین ذاتاً با شادی پیوند دارد؛ زیرا نظامی از عقاید و اعمال نهایی و منبعی از عمیق‌ترین ارزش‌ها، تعهدات و جهان‌بینی را تشکیل می‌دهد.

به‌دنبال رویکرد تقلیل‌گرایانه، محققان کوشیده‌اند متغیرهایی را کشف کنند که می‌توانند به‌عنوان واسطه رابطه دین و شادی عمل کنند. چند مطالعه نشان داده است که متغیرهای دیگر، مذهبی بودن و شادی را واسطه قرار می‌دهند. در میان این مطالعات، به نظر می‌رسد که دین‌داری می‌تواند از طریق سه مسیر کلی، تأثیرات مفید خود را بر رفاه و آسایش ذهنی بگذارد که عبارتند از: چارچوبی از باورها که ممکن است بازسازی شناختی معنا را تسهیل کند؛ حمایت اجتماعی جامعه مذهبی و احساس کنترل خود (تیکس و فریزر^۳ ۱۹۹۸). از طرف دیگر؛ چند مطالعه نشان داده است که سهم دین در چندین عنصر سلامتی و رفاه بی‌نظیر است و با متغیرهای دیگر قابل توضیح نیست (برای مثال، ایمونز^۴ ۱۹۹۹؛ مک کالو و همکاران^۵ ۲۰۰۰؛ تیکس و فریزر ۱۹۹۸)؛ بنابراین، تاکنون کاملاً روشن نیست که آیا ارتباط بین دین‌داری و سلامتی و بهزیستی مستقیم است یا به عبارت دیگر، آیا متغیرهای مداخله‌گر در رابطه بین دین و شادی حضور دارند؟

1. Frey & Stutzer
2. Aburaya and Parchment
3. Tix & Frazier
4. Emmons
5. McCullough

طی دو دهه گذشته، محققان تعداد زیادی تحقیق در سراسر جهان انجام داده‌اند تا تأثیر دین بر شادی را تشخیص دهند. این مطالعات در مناطق مختلف جهان با طیف متنوعی از حجم نمونه انجام شده است. تعدادی از این مناطق شامل اروپا (فرانسیس و همکاران^۱، ۲۰۱۲؛ فرانسیس و همکاران، ۲۰۰۳؛ هالاما و همکاران^۲، ۲۰۱۰؛ لکس^۳، ۲۰۰۶؛ لوئیس و همکاران^۴، ۲۰۰۵؛ رابینز و فرانسیس^۵، ۲۰۰۵؛ رابینز و همکاران، ۲۰۰۸)، آمریکا (کمپتون^۶، ۲۰۰۱، فرانسیس و لستر^۷، ۱۹۹۷؛ هولدر و همکاران^۸، ۲۰۱۰؛ آدلر و همکاران^۹، ۲۰۰۹؛ لوین و چترز^{۱۰}، ۱۹۹۸؛ مالپر^{۱۱}، ۲۰۱۰)، خاورمیانه (عبدالخالک، ۲۰۰۹، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۵؛ فرانسیس و همکاران، ۲۰۱۴)، آسیا (بایانی^{۱۲}، ۲۰۱۴؛ گوپتا و چادا^{۱۳}، ۲۰۱۴؛ حافظ و رفیق^{۱۴}، ۲۰۱۳؛ یونگ^{۱۵}، ۲۰۱۴)، آفریقا (فیشر^{۱۶}، ۲۰۱۳؛ کورت و همکاران^{۱۷}، ۲۰۱۵) و ایران (آقابابایی و همکاران، ۱۳۹۷؛ کلانتری و حسینی‌زاده، ۱۳۹۴؛ زارعی متین و همکاران، ۱۳۹۰؛ سراج زاده و همکاران، ۱۳۹۱) هستند. اندازه نمونه‌ها از ۴۴ (مالپر، ۲۰۱۰) تا ۳۴۹۴۲ (فریس، ۲۰۰۲) بوده است. در این میان، بیشتر تحقیقات رابطه مثبت بین این دو متغیر را نشان می‌دهند. بررسی‌های تای و همکاران (۲۰۱۴) و ویشکین و همکاران (۲۰۱۴) نشان داد که بیشتر مردم، دین را بخشی جدایی‌ناپذیر و مهم در زندگی خود می‌دانند و این ابزاری برای خوشبختی و آرامش را تنظیم می‌کند.

درحالی‌که، برخی از مطالعات همبستگی بین دینداری و شادی را مثبت یافته‌اند، مطالعات دیگری نتایج متفاوتی داشته‌اند. البته در ادبیات فعلی، هنوز هیچ مطالعه‌ای انجام نشده است که

1. Francis et al
2. Halama et al
3. Lalex
4. Lewis et al
5. Robbins and Francis
6. Compton
7. Francis and Leicester
8. Holder et al
9. Adler et al
10. Levin and Chatters
11. Malper
12. Bayani
13. Gupta and Chadha
14. Hafiz and Rafigh
15. Jung
16. Fisher
17. Kurt et al

در آن رابطه منفی در رابطه بین دین‌داری و شادی گزارش شده باشد؛ اما تعداد کمی از مطالعات نشان داده‌اند که هیچ رابطه‌ای بین دین‌داری و شادی وجود ندارد (فرانسیس و همکاران، ۲۰۰۳، ۲۰۱۲؛ هالاما و دیگران^۱، ۲۰۱۰؛ لوئیس، ۲۰۰۲؛ لوئیس و همکاران، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۲۰۰۰، ۲۰۰۵؛ مالپر^۲، ۲۰۱۰؛ پنا^۳، ۲۰۱۳) و نشان می‌دهد که داستان ممکن است کمی پیچیده باشد (یکی از مهمترین این مطالعات مربوط به مطالعه مایکل منکوف^۴ و همکاران، ۲۰۲۰ است). در واقع، این مطالعه جدید نشان می‌دهد که این ارتباط ممکن است به جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنیم بستگی داشته باشد. محققان از پاسخ‌های ۴۰۵۳۴ پاسخ‌دهنده، به‌طور تصادفی از ۴۳ کشور استفاده کردند. محققان همچنین احساس آزادی شخصی آن‌ها را اندازه‌گیری کردند؛ زیرا خودمختاری نیز به شادی گره خورده است و می‌تواند با اقتدار دینی در تعارض باشد. افزون بر این، مذهبی بودن بیشتر به معنای حضور در مراسم مذهبی و عضویت در یک شبکه اجتماعی مذهبی است؛ بنابراین، دشوار است که تأثیر ایمان را از دیگر عوامل، مانند جامعه، در شادی تمایز داد.

تحقیقات زیادی در زمینه دین و شادی صورت گرفته است، اما هنوز رابطه این دو متغیر روشن نشده و مبهم است. چه‌بسا انجام تحقیق جدیدی در این زمینه باز هم بر ابهام موجود اضافه کند و لازم است از تحقیقات پرشماری که انجام شده یک نتیجه‌گیری کلی صورت گیرد و متغیری که مابین این دو باعث تفاوت در تأثیرها شده، مشخص شود. هدف تحقیق حاضر این است که با توجه به نیاز جوامع انسانی به شاد زیستن و از طرف دیگر، از آنجاکه دین‌داری در بین ملت‌های مدرن یکی از بزرگ‌ترین تمایزات فرهنگی است و شایسته توجه علمی بسیاری است، از مجموع مطالعات صورت گرفته در این حوزه یک نتیجه‌گیری کلی ارائه دهد و برای این منظور لازم است فراتر از یک مرور سیستماتیک در قالب روشی که توانایی یافتن متغیرهای کنترل را دارد، این امر مهم صورت گیرد. از فراتحلیل که امکان یک نتیجه‌گیری کلی همراه با قضاوت درباره علت اختلاف نتایج در سایر تحقیقات را برای محقق فراهم می‌کند، استفاده شده

1. Halama and others
2. Malper
3. penna
4. Michael Minkive

است. بر همین اساس، متغیرهای احتمالی که می‌تواند این رابطه را تحت تأثیر قرار دهد، به مثابه متغیر تعدیلگر شناسایی خواهند شد؛ بنابراین، مسائل این تحقیق عبارتند از:

- میزان تأثیرگذاری دین و اعتقادات دینی در ایجاد شادی با توجه به تحقیقات صورت گرفته چقدر است؟
- چه عواملی موجب تفاوت‌های موجود بین نتایج تحقیقات مختلف در این حوزه شده است؟

مبانی نظری تحقیق

مرور پیشینه

علاقه دانشگاهیان به ارتباط بین دین و شادی در سال‌های اخیر، به میزان قابل توجهی افزایش یافته است و مجموعه‌ای از مطالعات و پژوهش‌ها را ایجاد کرده است. بسیاری از مطالعات، ارتباط مثبت بین دین و شادی را نشان می‌دهند. ارتباطی که نباید آن را دست کم گرفت.

مروری از کونینگ و همکاران (۲۰۰۱)، شامل بیش از هزار تحقیق می‌شود که بسیاری از آنها تأثیرات مثبت دین را بر سلامت روانی و جسمی گزارش می‌دهند. در همین راستا، لور (۳۴: ۲۰۰۴) اخیراً نوشته است:

«شواهد قابل توجهی وجود دارد که نشان می‌دهد دین در زندگی مردم تفاوت ایجاد می‌کند: شبکه‌های اجتماعی را فراهم می‌کند، بر سلامت جسمی و روانی، حضور در مدرسه تأثیر مثبت می‌گذارد و فعالیت‌های انحرافی را کاهش می‌دهد.»

بخشی از این ادبیات به تأثیرات مذهبی بودن بر شادی می‌پردازد. چندین تحقیق تجربی درباره آن، رابطه همبستگی مثبتی یافته است (برای مثال، بلیزر و پالمور^۱، ۱۹۷۶؛ هادوی^۲، ۱۹۷۸؛ موبرگ^۳، ۱۹۷۹). در این راستا، لوتمر^۴ (۲۰۰۵: ۶۵) بیان کرده است: «معمولاً مشخص شده است که فعالیت‌ها و باورهای مذهبی با اندازه‌گیری‌های رفاه ذهنی، حتی کنترل متغیرهای جمعیت‌شناختی، مانند سن، درآمد و وضعیت تأهل، رابطه مثبت دارد.»

1. Blazer & Palmore
2. Hadaway
3. Moberg
4. Luttmmer

در همین راستا، کلارک و لکس (۲۰۰۵:۸۷) نوشته‌اند: «افراد مذهبی حتی در هنگام کنترل سرمایه اجتماعی و قربانی شدن جنایت و سایر ویژگی‌های شخصی رضایت بیشتری دارند.» در مجله فریس (۲۰۰۲) گزارش شد که شادی با دفعات حضور در مراسم مذهبی، ترجیح فرقه‌ای و ترجیح اعتقادی همراه است. شادی همچنین با برخی اعتقادات مربوط به مذهب مرتبط است: اعتقاد به اینکه جهان بد یا خوب است، اما اعتقاد به جاودانگی نیست. به همین ترتیب، کوهن (۲۰۰۲:۳۴) در این مجله گزارش داد: «در نمونه‌های مختلف و با اقدامات مختلف، به نظر می‌رسد حمایت جماعت و عمل عمومی به دین به‌طور مشابه با اندازه‌گیری رضایت از زندگی برای اعضای ادیان مختلف مرتبط است.» مجله اسوینارد (۲۰۰۱) گزارش داد که خوشبختی به‌طور مثبت با دین «ذاتی»^۱ مرتبط است، اما با «دین بیرونی»^۲ مرتبط نیست.

وایتز^۳ و همکاران (۱۹۸۵)، ۲۸ مطالعه بهزیستی را مرور کردند و دریافتند که اکثریت، ارتباط مثبت بین دین و بهزیستی ذهنی را گزارش کرده‌اند. افزون بر این، آن‌ها دریافتند که دین ۲ تا ۶ درصد از تغییرات رفاه ذهنی را تشکیل می‌دهد. ایسون^۴ و همکاران (۱۹۸۹) یک قدم جلوتر رفتند و استدلال کردند که شاید تأثیر دین بر رفاه ذهنی از درآمد نیز قوی‌تر باشد. این امر در ادعای لوتر نیز قابل مشاهده است؛ مبنی بر اینکه دین با معیارهای بهزیستی ذهنی رابطه مثبت دارد، حتی زمانی که متغیرهای جمعیتی مانند درآمد، سن و وضعیت تأهل در نظر گرفته شود (لوتر، ۲۰۰۵).

تحقیقات درباره رابطه بین دین و شادی، تقریباً شواهدی قطعی را ارائه می‌دهد و به نظر می‌رسد که دینداری نقش مهمی در شاد بودن دارد. اما کاملاً مشخص نیست که چرا و چگونه؟ پاسخ به این سؤال، پس از بررسی شواهد ارائه‌شده در ادبیات تحقیق، نشان‌دهنده تمایزی است که ابتدا توسط کارهای پیشگام آلپورت و راس^۵ (۱۹۶۷) در جهت‌گیری مذهبی معرفی

۱. بُعد اعتقادی دین

۲. بُعد مناسکی دین

3. Witter

4. Ellison

5. Allport & Ross

شد. از نظر آلپورت و راس، مردم انگیزه‌های درونی^۱ یا بیرونی^۲ در ارتباط با دین دارند. دیگر اینکه به اعتقاد آنها مردم دین را وسیله‌ای برای دستیابی به اهداف خاص از جمله اهداف غیرمذهبی می‌داند در حالی که این نویسندگان اعتقاد دارند دین به خودی خود هدف است. اگرچه این تمایز بدون منتقد نیست (لاوریچ و فلر^۳، ۲۰۰۷)، اما اثراتی از خود در تحقیقات درباره دین و شادی بر جای گذاشته است؛ بنابراین، از یک سو استدلال می‌شود که دین شادی را افزایش می‌دهد؛ زیرا دسترسی به ساختارهای حمایتی را فراهم می‌کند یا افراد را قادر می‌سازد تا با استرس کنار بیایند (لیم و پاتنام^۴، ۲۰۱۰)، یا ترجیحات یا آرزوها را تطبیق دهند (کلارک^۵، ۲۰۱۲)؛ از سوی دیگر دین شادی را افزایش می‌دهد؛ زیرا حس معنا و هدف ارائه می‌دهد و در این باره؛ همچنین «بعد از زندگی»، به مثابه یک قطب اخلاقی عمل می‌کند (گرلی و هات^۶، ۲۰۰۶). اما آنچه قابل توجه است این است که شواهدی از مزایای ذاتی و بیرونی دین در همه ادیان بزرگ جهان از جمله اسلام (صحرائیان و همکاران، ۲۰۱۳)، هندوئیسم (گانگا و کوتتی^۷، ۲۰۱۳)، یهودیت (لوین^۸، ۲۰۱۴)، بودیسم (الیوت^۹، ۲۰۱۴) و مسیحیت (اشتاینر و همکاران^{۱۰}، ۲۰۱۰) پیدا شده است؛ اگرچه تأثیرات دین بر شادی به طور کلی مثبت گزارش می‌شود، اما مشاهدات متقابل مهمی وجود دارد. اولاً، دین ممکن است عاملی برای تولید ارزش‌های منفی شادی باشد؛ برای مثال الیس^{۱۱} (۱۹۶۲) گزارش می‌دهد که زیاد مذهبی بودن می‌تواند افسردگی و اختلالات روانی ایجاد کند. اخیراً، تجزیه و تحلیل موکرچی و برون^{۱۲} درباره ارتباط بین دین و شادی، به این نتیجه رسیده است که زمینه‌هایی با میزان بالای تقسیم‌بندی مذهبی، سطح نسبتاً کمتری از

۱. نیاز فطری

۲. نیازهای غیر فطری مثل دریافت پاداش و حمایت

3. Lvvr & rrrr e

4. Lim & Putnam

5. Clark

6. Greeley & Hout

7. Ganga & Kutty

8. Levin

9. Elliot

10. Steiner

11. Ellis

12. Mookerjee & Beron

شادی را ایجاد می‌کنند (موکرجی و برون ۲۰۰۵). ثانیاً، بسیاری از ادبیات از مطالعاتی که کاملاً بر فرایندهای سطح فردی تمرکز می‌کنند، درباره تأثیرات دین نتیجه می‌گیرند. به این ترتیب، زمینه نادیده گرفته می‌شود. برخی از کارهای اخیر درباره خطرات این رویکرد، هشدار داده‌اند و معتقدند که اثرات مثبت سطح فردی هنگامی که با سطح کلیت دین‌داری کشور منطبق می‌شوند، ناپدید می‌شوند (ایکهورن^۱، ۲۰۱۲). سرانجام، بیشتر ادبیات بر فرضی درباره جهت علیت تکیه می‌کنند؛ بنابراین، فرض بر این است که دین و شادی رابطه متقابل دارند (جوشنلو ۲۰۱۳، ۲۰۱۴). تحقیقات قبلی نشان‌دهنده آن است که عامل «ارتباطات اجتماعی»، ممکن است به صورت ویژه مهم باشد که با مشارکت منظم در رویدادهای گروهی به وجود می‌آیند؛ مانند عبادت هفتگی، گروه‌های مطالعه کتاب‌های مقدس، شام‌های شنبه و افطاری‌های ماه رمضان. برای درک اینکه چرا دین به شادی می‌انجامد، چایون لیم از دانشگاه ویسکانسین - مدیسون و رابرت پوتنام از دانشگاه هاروارد، داده‌های یک نمونه نماینده بزرگسالان آمریکایی را در سال ۲۰۰۶ بررسی کردند و در سال ۲۰۰۷ دوباره با آن‌ها تماس گرفتند. محققان دریافتند که مشارکت مذهبی تأثیر زیادی بر شادی افرادی که بسیار مذهبی هستند، دارد.

شبکه‌های دوستی که در جوامع مذهبی پرورش یافته‌اند، دارای ایجاد می‌کنند که پوتنام و سایر دانشمندان آن را «سرمایه اجتماعی» می‌نامند که نه تنها با ایجاد احساس هدف و تعلق به مردم، باعث شادی بیشتری می‌شود، بلکه یافتن شغل و ثروت‌سازی را برای آن‌ها آسان می‌کند؛ به عبارت دیگر، کسانی که به‌طور مکرر در یک عبادتگاه شرکت می‌کنند، ممکن است دوستان بیشتری داشته باشند و می‌توانند برای اطلاعات و کمک به آن‌ها در هر دو زمان خوب و بد به آن‌ها اعتماد کنند. درواقع، طیف وسیعی از تحقیقات علمی اجتماعی این ایده را تأیید می‌کند که حمایت اجتماعی برای سایر جنبه‌های رفاه، اساسی است. برای مثال، یک مطالعه نشان داد که دین، به‌طور غیرمستقیم سلامت خودگزارش‌یافته را افزایش می‌دهد؛ زیرا افراد بسیار مذهبی، سرمایه اجتماعی بیشتری دارند (مایکل مینکوف و همکاران، ۲۰۲۰).

مایکل مینکوف^۱، نویسنده اصلی تحقیقی مهم درباره دین و شادی، گفته است: «ارتباط دین و شادی اتفاقی نیست، بلکه به میزان ثروتمند بودن و فردگرا یا فقیر و جمع‌گرایانه بودن یک کشور بستگی دارد (مینکوف، ۲۰۲۰، ص. ۳).

به نظر می‌رسد یافته‌های وی با آنچه بسیاری معتقدند مغایرت دارد. او گفته است که به نظر می‌رسد که شرایط مختلف اقتصادی باعث ایجاد و حفظ اعتقادات مذهبی شود و مذهب برای مردمی با ارزش‌تر است که در کشورهایی با توسعه اقتصادی پایین و دموکراسی کمتر زندگی می‌کنند (مکان‌هایی که سوءاستفاده از قدرت، نابرابری جنسیتی و ... بیشتر است و در بیشتر این مکان‌ها، عوامل استرس‌زا بیشتر هستند) (مینکوف، ۲۰۲۰، ص. ۴).

به اعتقاد مایکل مینکوف و همکاران «مردم ظاهراً برای برخورد روانشناختی با چالش‌های زندگی که روزانه با آن روبه‌رو می‌شوند، به دین نیاز دارند. این به آن‌ها امید، معنا و احساس هدف می‌بخشد.» یافته‌های او، ارتباط جدیدی از دین‌داری و سعادت را روشن کرد. مینکوف گفته است: «شاید وقتی در کشوری زندگی می‌کنیم که مردم از آزادی، امنیت اقتصادی، اعتماد به دولت خود و یک شبکه امنیت اجتماعی برخوردار باشند، دین برای شادی کمتر مفید است.»؛ «رضایت بیشتر زندگی مردم در جوامع دموکراتیک ثروتمند ممکن است عامل دیگری باشد که باعث کاهش افسردگی در آنجا می‌شود.» (مینکوف، ۲۰۲۰، ص. ۵).

این ارتباط مشاهده‌شده بین مذهبی بودن و شادی، معمولاً به عملکردهای مثبت دین، مانند ارائه معنا و حمایت اجتماعی نسبت داده می‌شود. با وجود این، دین می‌تواند آثار منفی نیز دربر داشته باشد. الیس (۱۹۶۲) گفته است: «مذهب بیش از حد می‌تواند در برخی افراد افسردگی یا سایر اختلالات روانی ایجاد کند.»

نویسندگان این مقاله، شادی را حالتی باطنی و درونی در نظر گرفته‌اند که نشان‌دهنده رضایتمندی فرد از برخی مسائل است؛ و دین را مجموعه‌ای از راهکارها که می‌خواهد انسان را به سعادت دنیا و آخرت برساند و خود دارای ابعادی از جمله ابعاد اعتقادی، مناسکی، عاطفی و اجتماعی است، و هرکدام از این ابعاد نیز کارکردهای خاص خود را دارند.

چهارچوب مفهومی تحقیق

یک چارچوب مفهومی برای درک رابطه بین دین و شادی در بررسی تعامل پیچیده بین این دو سازه بسیار مهم است. دین به عنوان نظامی از باورها و اعمال، یک نظام اعتقادی یا فلسفه شخصی نقش مهمی در شکل دادن به دیدگاه افراد درباره زندگی، هدف و رفاه دارد و می تواند پیامدهایی برای رفاه و خوشبختی آنها داشته باشد. درک رابطه بین دین و شادی مستلزم در نظر گرفتن عوامل مختلفی، مانند باورها و اعمال فردی، زمینه اجتماعی، تأثیرات فرهنگی و فرایندهای روانی است. دین بیشتر به مثابه منبع آسایش، آرامش و معنا در زندگی مردم دانسته شده است. زمینه ای را برای افراد فراهم می کند تا جهان را درک کنند، هدف و معنا پیدا کنند و راهنمایی اخلاقی به دست آورند.

بحث رابطه دین داری و شادمانی، چه به طور مستقیم و چه به طور ضمنی، از جانب اندیشمندان و نظریه پردازان از جهات مختلفی بررسی شده است. برخی از نظریه های جامعه شناسی دین، در این زمینه دلالت هایی دارند؛ می توان به نظریه یینگر¹ اشاره کرد که دین را پاسخی برای حل مسائل غایی حیات انسانی مانند رنج، اطمینان نکردن، مرگ و دستیابی به آرامش و وقار در برابر رنج و بداقبالی می داند (همیلتون، ۱۳۸۷، صص. ۲۰۲-۲۰۳). همچنین از نظر او، دین از طریق معنا بخشیدن به تجربه های ناراحت کننده برای مسائلی چون مرگ و رنج پاسخ هایی را فراهم می کند. دین، نظر گسترده تری را مطرح کرده است که بدبختی ها و ناکامی ها را به نسبت بی اهمیت جلوه می دهد؛ در نتیجه زندگی در جهان عادی و روزانه ما را با این نظر گسترده تر که خصلتی فراتجربی دارد، تطبیق می دهد. یکی از کارکردهای دین از نگاه او این است که برای انسان حمایت و تسلی به بار می آورد و نیز از طریق آیین ها و مراسم، امنیت عاطفی و هویت و نقطه اتکای ثابتی در بحبوحه ناسازگاری های آراء و عقاید برای مردم به بار می آورد (همان: ۲۰۸-۲۰۷). از نظر اودی^۲، زندگی بشر با سه ویژگی احتمال، ناتوانی و کمیابی همراه است که برای بشر محرومیت به بار می آورد و سازگاری با این ناکامی ها و محرومیت ها تنها

1. Yinger

2. Udi

از طریق دین امکان‌پذیر است. از نظر او دین از طریق معنا بخشیدن به تجربه‌های ناراحت‌کننده، برای مسائلی مانند مرگ و رنج پاسخ‌هایی را فراهم می‌کند (همیلتون، ۱۳۸۷، ص. ۲۰۷). گیرتس^۱ دین را مجموعه‌ای از نمادها که به امور عالم، معنا و مفهوم می‌بخشد، تعریف کرده است. دین از طریق القای تمایلاتی به انسان‌ها برای رفتار کردن به شیوه‌های معین و ترغیب حالت‌های خاص در آن‌ها، به جهان اجتماعی شکل می‌بخشد. برای مثال این نمادها می‌توانند به عبادت‌کنندگان وفار، متانت و نظایر آن را ببخشند و یا سرمستی، شادمانی و هیجان را در آن‌ها برانگیزند. در واقع او دین را پاسخی برای تبیین تجارب سردرگمی، رنج و شر دانسته است (همیلتون^۲، ۱۳۸۷، ص. ۲۶۷). از نظر برگر^۳ نیز دین کوششی است برای اینکه اسرار گیتی معنا دار شود. دین علاوه بر مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم اجتماعی، تجاربی را که باعث از هم‌گسیختگی اجتماعی و نابه‌سامانی می‌شود، معقول کرده است. همچنین تجارب حاشیه‌ای مانند رؤیاهای مرگ، بلاها، جنگ، شورش‌های اجتماعی، خودکشی، رنج و شر را مشروع می‌کند (همیلتون، ۱۳۸۷، ص. ۲۷۳). از نگاه وبر، دین اساساً پاسخی است به دشواری‌ها و بی‌عدالتی‌های زندگی و می‌کوشد تا این ناکامی‌ها را توجیه کند و در نتیجه انسان را قادر به کنار آمدن با آن‌ها می‌کند و در برابر این مشکلات، به آن‌ها اعتماد به نفس می‌بخشد (همیلتون، ۱۳۸۷، ص. ۲۳۵). همچنین لاکمن^۴ نیز بر نقش دین در ساخت معنا تأکید دارد. او دین را فرایندی می‌داند که با آن انسان از طبیعت زیست‌شناختی خود درمی‌گذرد و به یک نوع خودآگاهی دست پیدا می‌کند و تصویری از جهان نمادین بازمی‌نماید که به واقعیت و وجود فرد معنا می‌بخشد (همیلتون، ۱۳۸۷، ص. ۲۷۵).

برخی از نظریه‌پردازان و اندیشمندان حوزه شادمانی، مجموعه‌ای از متغیرها را در افزایش سطح شادمانی مؤثر می‌دانند که دین‌داری از طریق ارتباطی که با آن‌ها دارد، می‌تواند باعث افزایش سطح شادمانی شود. در این زمینه می‌توان به نظریه چلبی (۱۳۸۳) اشاره کرد که عوامل برخاسته از نظام اجتماعی را که بر شادمانی مؤثر است عبارت از: احساس همبستگی اجتماعی (شامل

-
1. Geerts
 2. Hamilton
 3. Berger
 4. Luckmann

احساس دوستی و همبستگی، احساس خشنودی، احساس هویت جمعی، احساس اعتماد)، احساس عدالت و امنیت (شامل احساس امنیت، احساس خودمختاری، احساس امید، احساس عدالت)، احساس عزت و احترام (شامل هویت فردی، عزت نفس، احساس بصیرت و تعیین اجتماعی)، احساس بهبودی و آسایش (شامل احساس سلامتی، احساس رفاه مادی، احساس رضایت از زندگی) دانسته است. در میان این عوامل، با توجه به نظریات جامعه‌شناسان دین از جمله امیل دورکیم که کارکردهایی مانند انسجام اجتماعی، انتظام اجتماعی، حیات‌بخشی و امیدبخشی را برای دین برشمرده است، می‌توان گفت که دین از طریق متغیرهای همبستگی اجتماعی و عدالت و امنیت و تا حدودی عزت و احترام، باعث افزایش سطح شادمانی می‌شود. در میان این عوامل، به نظر می‌رسد که دین‌داری به دلیل ارتباطی که با متغیر حمایت اجتماعی دارد، می‌تواند از طریق مکانیسم‌هایی مانند تقویت روابط صمیمانه و به تبع آن فراهم آوردن حمایت در افزایش سطح شادمانی مؤثر واقع شود. همچنین به دلیل ارتباطی که با مشارکت اجتماعی دارد، می‌تواند از طریق به وجود آوردن احساس کنترل در فرد و جزئی از جامعه بودن، باعث افزایش سطح شادمانی شود.

علاوه بر این، برخی از اندیشمندان و پژوهشگران به‌طور مستقیم رابطه این دو متغیر را در پژوهش‌های گوناگون بررسی و تبیین کرده و به نتایجی دست یافته‌اند. کوئینگ^۱ در یک بررسی وسیع از روابط دین‌داری و شادمانی به این نتیجه رسید که ایمان مذهبی، از طریق ایجاد هدف در زندگی، شادمانی را پیش‌بینی می‌کند و شرکت در مراسم مذهبی کلیسا، از طریق ایجاد حس تعلق، شادمانی را پیش‌بینی می‌کند (کوئینگ، ۲۰۰۱).

پاتنام و لیم (۲۰۱۰) در پی تبیین این مسئله که چرا مردم مذهبی در زندگی از رضایت بیشتری برخوردارند، بیان کردند که شبکه‌های اجتماعی ساخته‌شده در جماعت‌های مذهبی و هویت‌های مذهبی قوی، متغیرهای کلیدی هستند که واسطه ارتباط مثبت بین مذهب و رضایت از زندگی هستند. شبکه‌های اجتماعی جماعات مذهبی، متمایز از دیگر شبکه‌های اجتماعی (سکولار) هستند، تنها زمانی که با احساس قوی از تعلق مذهبی همراه باشند. همچنین یک احساس قوی

1. Koenig

هویت، رضایت از زندگی را بالا می‌برد، تنها زمانی که شبکه‌های اجتماعی در یک جماعت مذهبی، آن هویت را تحکیم کنند.

اوکولیکس کوزاریان^۱ بیان کرده است که مذهب اجتماعی از طریق افزایش سرمایه اجتماعی، رضایت از زندگی را افزایش می‌دهد، همچنین مذهب اجتماعی می‌تواند از طریق ساخت و نگه‌داشت ساختارهای معقول، زمینه اجتماعی - فرهنگی را برای نظام معناها و اعتقادات در جامعه (رضایت از زندگی) افزایش دهد. مذهب به‌سادگی در شادمانی مشارکت ندارد، بلکه از طریق تسکین دادن رنج زندگی در افزایش شادمانی مشارکت دارد (کوزاریان، ۲۰۱۰).

هیدی^۲ و همکاران (۲۰۰۸) بیان کرده‌اند که افرادی که به‌طور مداوم اهداف اجتماعی و نوع‌دوستانه را تعقیب می‌کنند (به‌جای اینکه اهداف منحصراً خودخواهانه و مادی‌گرایانه داشته باشند)، بهره‌بلندمدتی از رضایت از زندگی را به دست می‌آورند؛ درست مانند مردمی که درگیر شدن در فعالیت‌های مذهبی را افزایش می‌دهند (بروس و هیدی، ۲۰۰۸). این بدین معناست که دین‌داری از طریق ایجاد اهداف اجتماعی و نوع‌دوستانه می‌تواند نقش بسزایی در افزایش رضایت از زندگی داشته باشد.

پسندیده (۱۳۹۰) بیان کرده است که شادکامی در اسلام دو پایه اساسی دارد: رضامندی و نشاط. ایمان به خداوند پایه و اساس شادکامی است. از نگاه او ایمان به تقدیر خیر خداوند باعث رضایت کلان از تقدیرهای خداوند و در سطح بعد باعث شکر در خوشایند، صبر در ناخوشایند، انجام بایدها و ترک نبایدها می‌شود که این خود رضامندی را به ارمغان می‌آورد؛ از طرف دیگر، ایمان به تقدیر سروری خداوند باعث التذاذ مادی و معنوی می‌شود که نشاط را به وجود می‌آورد. در مرحله آخر دو متغیر رضامندی و نشاط، شادکامی را به همراه می‌آورد.

یکی دیگر از اندیشمندان در این زمینه، وین هوون^۳ (۲۰۰۹) است. او در بررسی شرایط سعادت ذهنی (شادمانی) به عواملی مانند مدرنیته، دولت رفاه، نابرابری اجتماعی، مشارکت

1. Okulicz- Kozaryan

2. Headey

3. Veenhoven

اجتماعی و حمایت اجتماعی اشاره کرده است و جنبه‌های مختلف تأثیر هرکدام را بر سعادت ذهنی می‌سنجد.

با مرور این نظریات می‌توان نتیجه گرفت دین از طریق کارکردهای مثبتی که دارد از جمله معنا بخشیدن به امور عالم و زندگی انسانی و فراهم آوردن حمایت و تسلیم، سازگاری با ناکامی‌ها و محرومیت‌ها، امنیت عاطفی، هویت و نقطه اتکا ثابت در بحبوحه ناسازگاری‌های آراء و عقاید مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم اجتماعی، می‌تواند باعث افزایش سطح شادمانی شود. همچنین نکته کلیدی مشترک در مباحثی که بیان شد این است که دین‌داری از طریق مجموعه‌ای از مکانیسم‌ها و متغیرهای روانی مانند معنا بخشیدن به زندگی، هدفمند ساختن زندگی، فراهم آوردن حمایت، فراهم آوردن امنیت عاطفی، مشروع و درک‌پذیر ساختن نظم موجود، امیدبخشی، تسکین دادن درد و رنج، سازگاری با این ناکامی‌ها و محرومیت‌ها و ایمان به تقدیر خداوند (تقدیرگرایی) و نیز مجموعه‌ای از مکانیسم‌ها و متغیرهای اجتماعی مانند افزایش همبستگی اجتماعی، افزایش انتظام اجتماعی، ساختن شبکه‌های اجتماعی در جماعات مذهبی، حمایت اجتماعی، ساختن هویت‌های مذهبی قوی در شبکه‌های اجتماعی مذهبی، ایجاد تعلق مذهبی، افزایش سرمایه اجتماعی و ساخت و نگه‌داشت ساختارهای معقول، می‌تواند سطح شادمانی را افزایش دهد که هر دوی آن‌ها باید مد نظر قرار گیرند.

روش تحقیق

این پژوهش، با روش فراتحلیل انجام شده است؛ که در آن محقق به صورت روشمند به ترکیب نتایج پژوهش‌های مختلف می‌پردازد و نتایج جدید و منسجمی را با استفاده از روش‌های هدفمند آماری استخراج می‌کند. در روش فراتحلیلی، محقق با ثبت ویژگی‌ها و یافته‌های توده‌ای از پژوهش‌ها در قالب مفاهیم کمی، آن‌ها را آماده استفاده از روش‌های نیرومند آماری می‌کند (دلاور، ۱۳۸۰). در این پژوهش واحد مشاهده و تحلیل، سند پژوهشی (پایان‌نامه و مقاله) است. جامعه آماری پژوهش حاضر شامل پایان‌نامه‌ها و تحقیق‌ها و مقاله‌های انجام‌شده درباره «شادی» و «دین» بدون محدودیت زمانی در ایران است که در یکی از پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد

دانشگاهی^۱، بانک اطلاعات نشریات کشور^۲، مجلات تخصصی نورمگز^۳، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران^۴، پرتال جامع علوم انسانی^۵، سیویلیکا مقالات علمی کنفرانس و ژورنال^۶. برای یافتن مطالعات مرتبط، از کلیدواژه‌های شادی، نشاط، شادمانی، شادکامی، شادابی با و بدون پسوند اجتماعی، دین، مذهب، اعتقادات دینی، اعتقادات مذهبی، رفتار دینی و رفتار مذهبی^۷ استفاده شد.

این پژوهش فاقد نمونه‌گیری است و تمام تحقیقات منطبق با معیارهای زیر وارد فراتحلیل شده‌اند:

۱- مطالعه در زمینه دین و شادی انجام شده باشد، یا فرضیه‌ای در این زمینه آزمون گذاشته باشد.

۲- پیشینه نظری و تجربی پژوهش ذکر شده و دارای چهارچوب نظری باشد.

۳- اطلاعات مربوط به گروه نمونه مورد مطالعه ذکر شده باشد.

۴- ضریب همبستگی و حجم نمونه در پژوهش گزارش شده باشد.

۵- روش تحقیق پژوهش گزارش شده باشد.

۶- دارای سؤالات و فرضیات مرتبط با عنوان تحقیق باشد.

۷- اعتبار و پایایی داشته باشند.

مطالعات مورد بررسی در این فراتحلیل شامل پایان‌نامه‌های ارشد و دکتری و مقالات در سطح علمی - پژوهشی بوده‌اند و در صورتی که از پایان‌نامه‌ای مقاله آن منتشر شده بود، در فراتحلیل از مقاله آن استفاده شد.

فهرست اطلاعاتی که از مطالعات بیان شده استخراج شده، شامل موارد زیر است:

1. <https://www.sid.ir/fa/>

2. <https://www.magiran.com/>

3. <https://www.noormags.ir/>

4. <https://ganj.irandoc.ac.ir>

5. <http://ensani.ir/fa>

6. <https://civilica.com/>

7. Happiness, cheerfulness, happiness, , vibrancy, religion, faith, religious beliefs, religious beliefs, religious behavior and religious behavior

اطلاعات عمومی، سال انتشار، جامعه آماری، اطلاعات مربوط به متغیرهای پژوهش (ضریب همبستگی و سطح معناداری) و حجم نمونه و شیوه نمونه‌گیری. در این مرحله افزون بر گردآوری داده‌ها، هربک از مطالعات کدبندی و برای مرحله بعدی در نرم‌افزار CMA وارد شد. در مرحله بعدی، محاسبه اندازه اثر صورت پذیرفت. روش اصلی فراتحلیل مبتنی بر ترکیب نتایج است که معمولاً پس از تبدیل آماره‌ها به شاخص (I) و برآورد اندازه اثر استفاده می‌شود. برای تحلیل استنباطی داده‌ها نیز ابتدا به بررسی مفروضات فراتحلیل پرداخته شده است، به نحوی که با روش رگرسیونی خطی اگر، همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار² به بررسی خطای انتشار و با آزمون به Q به بررسی ناهمگونی مطالعات پرداخته شد، سپس با توجه به ناهمگونی بین مطالعات مورد بررسی، مدل اثرات تصادفی برای ترکیب نتایج و رسیدن به اندازه اثر به کار گرفته شد. خلاصه اطلاعات مربوط به مطالعات مختلف درباره رابطه بین سرمایه اجتماعی با شادی بعد از مرور سیستماتیک آن‌ها ارائه شده است. مرور نظام‌مند عبارت است از بررسی شواهد و مستندات پیرامون سؤالی که به گونه‌ای شفاف تدوین شده است. در این بررسی، از روش‌های دقیقی برای شناسایی و ارزیابی نقادانه تحقیقات اولیه درباره موضوع استفاده شده است و داده‌های این مطالعات، استخراج و تجزیه و تحلیل می‌شوند. در این روش، تمام تحقیقات مرتبط شناسایی، ارزیابی و چکیده‌سازی شده‌اند تا امکان دسترسی به مدارک موجود برای تصمیم‌گیرندگان بیش از پیش فراهم آید.

برای انجام مرور سیستماتیک بر پایه اهداف مد نظر، فرمی طراحی شد که متغیرهای زیر را بررسی کرد: نویسنده یا نویسندگان، عنوان، نوع اثر (مقاله / پایان‌نامه)، نام مجله، گستره جغرافیایی (شهر مورد مطالعه) و زمانی، جمعیت و نمونه مورد مطالعه، روش انتخاب حجم نمونه، ابزار جمع‌آوری داده‌ها، ابعاد در نظر گرفته شده برای سرمایه اجتماعی، نظریات استفاده‌شده و آزمون‌های آماری. نتایج مرور نظام‌مند به شرح ذیل است.

1. Egger,s Linear Regression Method
2. Begg & Mazumdar Rank Correlation

یافته‌های تحقیق

الف) مرور سیستماتیک منابع:

برای بررسی محتوای هر مقاله بر پایه اهداف مد نظر، فرمی طراحی شد که متغیرهای زیر را بررسی کرده است:

- نوع اثر (مقاله / پایان نامه)

از مجموع ۱۴ اثر منتخب برای انجام فراتحلیل، هر ۱۴ اثر مقالات علمی-پژوهشی هستند که در مجلات داخلی به چاپ رسیده‌اند. البته برخی از آن‌ها مقالات مستخرج از پایان‌نامه هستند و پایان‌نامه‌های مرتبط با آن‌ها وارد فراتحلیل نشده‌اند.

- گستره زمانی انجام تحقیقات

براساس نتایج جدول شماره (۱)، بیشترین تعداد مطالعات انجام شده در زمینه موضوع مد نظر در سال ۱۳۹۴ بوده است که تعداد ۳ مطالعه به انجام رسیده است. در سال‌های ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، هرکدام دو مطالعه صورت گرفته است. اولین مطالعه در سال ۱۳۸۷ و آخرین آن نیز در سال ۱۳۹۸ بوده است؛ بنابراین، ۹ مطالعه برابر با ۶۴ درصد قبل سال ۱۳۹۵ و مابقی بعد از این سال انجام شده‌اند.

- جامعه آماری

جمعیت آماری ۶ مطالعه از بین ۱۴ مطالعه شهروندان است. تعداد ۴ مطالعه بر کارمندان و ۴ مطالعه نیز بر دانشجویان یا دانش‌آموزان صورت گرفته است. ۱۳ مورد از پرسش‌نامه استفاده کرده‌اند و یک مورد از پرسش‌نامه به‌همراه مصاحبه استفاده کرده است.

جدول ۱. توزیع زمانی مطالعات

سال	فراوانی	درصد
۱۳۸۷	۱	۷/۱
۱۳۹۰	۱	۷/۱
۱۳۹۱	۲	۱۴/۳
۱۳۹۲	۲	۱۴/۳
۱۳۹۴	۳	۲۱/۴

سال	فراوانی	درصد
۱۳۹۶	۲	۱۴/۳
۱۳۹۷	۲	۱۴/۳
۱۳۹۸	۱	۷/۱
مجموع	۱۴	۱۰۰/۰

• توزیع مکانی تحقیقات

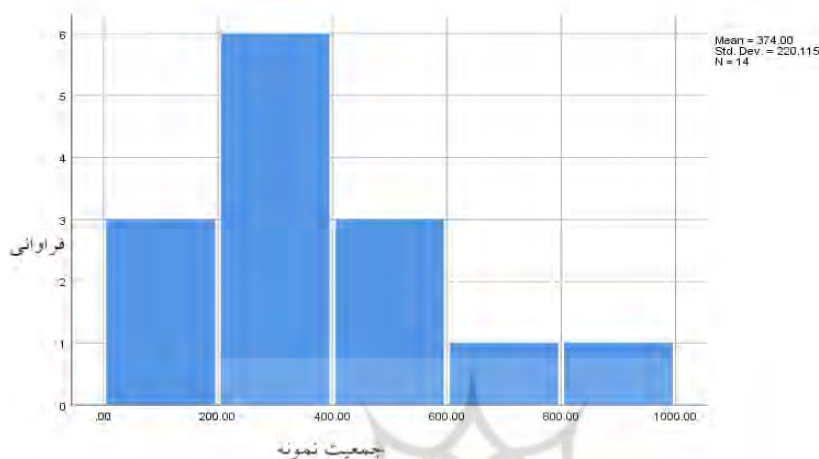

براساس شکل (۱)، ۹ مطالعه در مرکز ایران انجام شده و بیشتر توزیع مکانی مطالعات در همین نقطه است. یک مطالعه در شهر مذهبی مشهد در شمال شرق ایران انجام پذیرفته و ۲ مطالعه در غرب و ۲ مطالعه در جنوب ایران انجام شده است. هیچ مطالعه‌ای در شمال کشور درباره موضوع مدنظر صورت نگرفته است.

• روش نمونه‌گیری

در بیشتر مطالعات انجام‌شده، معادل ۵ مورد از آن‌ها، از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای استفاده شده است. ۴ مورد در نمونه‌گیری از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شده است. یک مورد، از روش طبقه‌بندی شکل ۱. نقشه توزیع مکانی تحقیقات و در ۳ مورد نیز از روش‌های غیراحتمالی برای نمونه‌گیری استفاده شده است.

• جمعیت نمونه و جنسیت پاسخگویان

شکل ۲. نمودار هیستوگرام تعداد جمعیت نمونه مطالعات

سه مطالعه از بین ۱۴ مطالعه جمعیت نمونه‌ای بالغ بر ۲۰۰ نفر دارند. ۶ مطالعه جمعیت نمونه‌ای بین ۲۰۰ تا ۴۰۰ نفر دارند. ۳ مطالعه جمعیت نمونه‌ای بین ۴۰۰ تا ۶۰۰ دارند و برای نمونه‌های بین ۶۰۰ تا ۸۰۰ و ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ هرکدام یک مطالعه از این اعداد برای تعداد نمونه استفاده کرده است.

جنسیت پاسخگویان، در ۳ مطالعه دختران و ۱۱ مطالعه دیگر شامل هر دو جنس بوده است.

• رشته دانشگاهی محققان

در پنجاه درصد مطالعات، معادل ۷ مورد از آنها با محققان جامعه‌شناس انجام شده‌اند. ۵ مورد معادل ۳۵ درصد از مطالعات را روان‌شناسان به انجام رسانده‌اند. ۱ مورد از مطالعات نیز با متخصصان مدیری انجام شده و ۱ مورد دیگر را نیز کسانی که رشته‌های دیگری داشته‌اند، نگاشته‌اند.

- روش برآورد اعتبار
برای برآورد اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری، ۵ مطالعه از اعتبار صوری استفاده کرده‌اند. ۲ مطالعه از اعتبار محتوا سود برده‌اند. ۲ مورد نیز از اعتبار سازه. ۱ مورد از اعتبار عاملی و ۴ مورد از ترکیب این روش‌ها برای برآورد اعتبار ابزارهای اندازه‌گیری استفاده کرده‌اند.
- ابعاد مورد بررسی برای دین و شادی
پنجاه درصد مطالعات یعنی ۷ مورد از ابعاد کاملی برای سنجش دین استفاده کرده‌اند و پنجاه درصد دیگر برای سنجش دین‌داری به بعضی از ابعاد آن بسنده کرده‌اند. اما درباره شادی تنها ۳ مطالعه تمامی ابعاد شادی را در نظر نگرفته‌اند و ۱۱ مطالعه دیگر کلیه ابعاد این مفهوم را برای سنجش نمره شادی، استفاده کرده‌اند.
- فهرست مطالعات درباره دین و شادی

جدول ۲. فهرست مطالعات انجام‌شده درباره دین و شادی در ایران بعد از پالایش براساس معیارهای

درون گنجی

محقق / محققان	سال	حجم نمونه	جامعه آماری	ضریب همبستگی	شیوه نمونه‌گیری	روش پژوهش	ابزار جمع‌آوری داده	محل انجام
ناصر آقابابایی فرامرزی سهرابی حسین اسکندری احمد برجعلی نورعلی فرخی حسن زارعی	۱۳۹۷	۴۹۳	دانشجویان	۰/۰۹	غیراحتمالی	پیمایش	پرسش‌نامه	تهران
متین مهدی سبک‌ارو	۱۳۹۰	۱۲۰	کارمندان	۰/۴۷	تصادفی ساده	پیمایش	پرسش‌نامه	تهران

محل انجام	ایزار جمع آوری داده	روش پژوهش	شیوه نمونه‌گیری	ضریب همبستگی	جامعه آماری	حجم نمونه	سال	محقق / محققان
اصفهان	پرسش‌نامه	پیمایش	خوشه‌ای	۰/۳۱	دانش‌آموز دختر	۲۴۰	۱۳۸۷	سعید آبی‌اغی اصفهان‌نی حمید رامین مهر احمد عابدی علیرضا شواخی مریم تاجی عبدالحسین کلانتری
تهران	پرسش‌نامه	پیمایش	خوشه‌ای	۰/۱۱	شهروندان	۵۲۴	۱۳۹۳	سید سعید حسین‌زاده آرانی سید حسین سراج‌زاده
تهران	پرسش‌نامه	پیمایش	مطبق	۰/۱۹	دانشجویان	۳۷۱	۱۳۹۵	مریم جامه شورانی فرشاد محمدی علیرضا سمیعی
تهران	پرسش‌نامه	پیمایش	سیستماتیک	۰/۱۹	معلمان	۳۷۰	۱۳۹۷	اصفهان‌نی سامر پوردانش حسین دانش احسان
تهران	پرسش‌نامه	پیمایش	خوشه‌ای	۰/۰۱	خانوار	۸۱۰	۱۳۹۲	رحمانی خلیلی

محل انجام	ابزار جمع‌آوری داده	روش پژوهش	شیوه نمونه‌گیری	ضریب همبستگی	جامعه آماری	حجم نمونه	سال	محقق / محققان
مشهد	پرسش‌نامه	پیمایش	تصادفی ساده	۰/۴۹	زائران	۴۰۰	۱۳۹۴	۸ عاطفه ذهبی فریدون وحیدا شاپور بهیان
کرمان	پرسش‌نامه	پیمایش	خوشه‌ای	۰/۲۱	شهروندان	۳۸۴	۱۳۹۴	۹ سید علی هاشمیان‌فر سپیده حضرتی
ایران	پرسش‌نامه	پیمایش	تصادفی	۰/۳۵	ورزشکاران	۸۸	۱۳۹۶	۱۰ مریم شیرینیگی سجاد مرادی
ایلام	پرسش‌نامه/مصاحبه	ترکیبی	خوشه‌ای	۰/۲۷	شهروندان	۷۴۴	۱۳۹۸	۱ جعفر هزار جریبی
شهرضا	پرسش‌نامه	پیمایش	غیراحتمالی	۰/۷۵	اساتید دانشگاه	۱۰۸	۱۳۹۱	۱ محمد نجفی ۲ ارزو عرفان
اهواز	پرسش‌نامه	پیمایش	تصادفی ساده	۰/۲۹	شهروندان	۳۸۴	۱۳۹۶	۱ ایمان ممبینی ۳ مسعود حجازی
سجارد زنجان	پرسش‌نامه	پیمایش	خوشه‌ای	۰/۴۱	دانش‌آموزان	۲۰۰	۱۳۹۲	1 افسانه 4 صبحی مرتضی حسینی

سوگیری نشر

یکی از بخش‌های مهم در فراتحلیل، ارزیابی سوگیری انتشار است. سوگیری انتشار به دلیل انتشار پژوهش‌های چاپ‌شده و منتشر نشدن پژوهش‌های چاپ‌نشده و انواع خطاها پدید می‌آید؛

به عبارتی دیگر، یکی از مشکلاتی که موجب مخدوش شدن اعتبار نتایج فراتحلیل می‌شود، دسترسی نداشتن محقق به تمام مطالعاتی است که در فاصله زمانی خاص در موضوع مورد بررسی انجام شده‌اند. دور ماندن نتایج برخی مطالعات به دلایل متعدد، خطای انتشار نامیده می‌شود (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵). به منظور بررسی خطای انتشار، در این پژوهش، ابتدا از آزمون همبستگی رتبه‌ای «بگ و مزومدار»^۱ استفاده شده است. این آزمون، همبستگی رتبه‌ای (تاو کندال) بین اندازه اثر استاندارد و واریانس این اثرات را مشخص می‌کند. تفسیر این ضریب به این صورت است که در آن مقدار صفر، دال بر نبود رابطه بین اندازه اثر و دقت است و انحراف از صفر وجود رابطه را نشان می‌دهد. اگر نبود تقارن، به دلیل سوگیری انتشار باشد، انتظار این است که در ارتباط با اندازه اثر بزرگ‌تر، خطای استاندارد بیشتر مشاهده شود (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۱۹). نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی بگ و مزومدار، به منظور بررسی سوگیری انتشار به شرح جدول (۳) است.

جدول ۳. نتایج حاصل از بررسی روش همبستگی رتبه‌ای بگ و مزومدار و رگرسیون خطی اگر

شاخص‌های آماری	بگ و مزومدار	رگرسیون اگر	شاخص‌های آماری
مقدار ضریب کندال (tau)	- ۰/۰۳۹	- ۲/۵۸۹	برش B
Z-Value	۰/۵۴۳	۱/۹۹۸	خطای استاندارد SE
سطح معناداری (P-Value)	۰/۶۵۴	۰/۲۵۰	T - valu
1 tailed	۰/۷۷۶	۰/۴۳۰	سطح معناداری (P-Value)
2 tailed			

برطبق اطلاعات جدول (۳) (ستون آزمون بگ و مزومدار)، مقدار کندال تاو برابر با ۰/۰۳۹ - شده است که با توجه به مقدار معناداری یک دامنه (۰/۶۵۴) و دو دامنه (۰/۷۷۶)، باید گفت که اگرچه بین اندازه اثر و دقت رابطه وجود دارد، اما این رابطه معنادار نیست و فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و نبود سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

1. Begg & mezumdar

آزمون دوم برای بررسی نبود سوگیری انتشار، آزمون رگرسیون خطی اگر است. برای نبود سوگیری انتشار، انتظار می‌رود در تحقیقات کوچک اثر استاندارد کوچک و در تحقیقات بزرگ، اثر استاندارد بزرگ مشاهده شود. این امر حالت خط رگرسیونی را ایجاد می‌کند که برشی از خط رگرسیون اصلی است. اگر برش خط رگرسیونی با سطح مورد انتظار تفاوت داشته باشد، علت آن ممکن است سوگیری انتشار باشد (همان).

براساس نتایج رگرسیون خطی اگر، برش برابر با $9/0 \cdot 153$ است، همچنین فاصله اطمینان ۹۵ درصد برابر با $22/39846$ است. از آنجاکه مقدار p یک دامنه $0/8445$ و دودامنه $0/16890$ است، بیانگر این مطلب است که فرض صفر مبنی بر متقارن بودن نمودار کیفی و نبود سوگیری انتشار تأیید می‌شود.

بررسی مفروضه همگنی مطالعات انجام شده

یکی از مفروضات اصلی فراتحلیل، آزمون همگنی مطالعات است که به منظور بررسی این مفروضه، آزمون Q به کارگرفته می‌شود. نتایج حاصل از بررسی این آزمون در جدول (۴) ارائه شده است.

جدول ۴. نتایج حاصل از آزمون Q

شاخص آماری	مقدار آزمون Q	درجه آزادی df	سطح معناداری (P-Value)	i-squer
نتایج	۶۵۴/۱۴۶	۱۳	۰/۰۰۰	۹۸/۰۱۳

با توجه به نتایج حاصل از آزمون ($Q=839.290$, $p < 0.00$) با اطمینان ۹۹ درصد، فرض صفر مبنی بر همگن بودن مطالعات انجام شده رد شده و فرض ناهمگنی میان پژوهش‌ها تأیید می‌شود؛ به بیانی دیگر، معنادار بودن شاخص Q نشان‌دهنده وجود ناهمگنی در اندازه اثر پژوهش‌های اولیه است؛ اما از آنجاکه این شاخص به افزایش تعداد اندازه اثر حساس بوده و با افزایش تعداد اندازه اثر توان این آزمون برای رد همگنی بالا می‌رود، مجذور I شاخص دیگری است که به همین منظور استفاده می‌شود. ضریب این مجذور مقداری از صفر تا ۱۰۰ درصد دارد و مقدار ناهمگنی را به صورت درصد نشان می‌دهد. هرچه این مقدار به صد درصد نزدیک‌تر

باشد، نشان‌دهنده ناهمگنی بیشتر اندازه اثر پژوهش‌های اولیه است. نتایج حاصل از مجذور i مؤید این مطلب است که ۹۸ درصد از تغییرات کل مطالعات به ناهمگنی آن‌ها مربوط است؛ بنابراین، تلفیق آن‌ها با مدل آثار ثابت، موجه نیست و باید از مدل آثار تصادفی به منظور ترکیب نتایج استفاده کرد. در واقع این آزمون به ما می‌گوید که رابطه دین و شادی به شدت به لحاظ ویژگی‌ها و مشخصات مطالعات متفاوت است و در این وضعیت باید از متغیرهای تعدیلگر برای مشخص کردن واریانس و محل این تفاوت‌ها استفاده شود.

ضریب اندازه اثر

با توجه به اینکه پس از بررسی مفروضات فراتحلیل این نتیجه حاصل شده که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج برای گزارش اندازه اثر استفاده شود، بنابراین در جدول شماره (۵) گزارش اندازه اثر مطالعات انجام‌شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

جدول ۵. خلاصه اطلاعات مربوط به فراتحلیل بر روی پژوهش‌های مرتبط

ردیف	محقق / سال	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۱	آقابابایی و همکاران (۱۳۹۷)	۰/۰۹۰	۰/۰۰۲	۰/۱۷۷	۱/۹۹۸	۰/۰۰۱
۲	زارعی متین و همکاران (۱۳۹۰)	۰/۴۷۰	۰/۳۱۸	۰/۵۹۹	۵/۵۱۷	۰/۰۰۱
۳	عابدی و همکاران (۱۳۹۸)	۰/۳۱۰	۰/۱۹۱	۰/۴۲۰	۴/۹۳۵	۰/۰۰۱
۴	کلانتری و حسین‌زاده (۱۳۹۳)	۰/۱۱۰	۰/۰۲۵	۰/۱۹۴	۲/۵۲۱	۰/۰۰۱
۵	سراج‌زاده و همکاران (۱۳۹۵)	۰/۱۹۰	۰/۰۹۰	۰/۲۸۶	۳/۶۹۰	۰/۰۰۱
۶	سمیعی اصفهانی و همکاران (۱۳۹۷)	۰/۸۹۰	۰/۸۶۷	۰/۹۰۹	۲۷/۲۴۰	۰/۰۰۱
۷	رحمانی خلیلی (۱۳۹۲)	۰/۰۱۰	۰/۰۵۹	۰/۰۴۹	۰/۲۸۴	۰/۰۰۱
۸	ذهبی (۱۳۹۴)	۰/۴۹۰	۰/۴۱۲	۰/۵۶۱	۱۰/۶۸۱	۰/۰۰۱
۹	وحیدا و همکاران / ۱۳۹۴	۰/۲۱۰	۰/۱۱۲	۰/۳۰۴	۴/۱۶۱	۰/۰۰۱
۱۰	شیربیگی / ۱۳۹۶	۰/۳۵۰	۰/۱۵۲	۰/۵۲۱	۳/۳۶۹	۰/۰۰۱
۱۱	مرادی و هزارجریبی / ۱۳۹۸	۰/۲۷۰	۰/۲۰۲	۰/۳۳۵	۷/۵۳۷	۰/۰۰۱
۱۲	نجفی و عرفان / ۱۳۹۱	۰/۷۵۰	۰/۶۵۴	۰/۸۲۲	۹/۹۷۰	۰/۰۰۱
۱۳	ممینی / ۱۳۹۶	۰/۲۹۰	۰/۱۹۶	۰/۳۷۹	۵/۸۲۸	۰/۰۰۱
۱۴	حجازی و همکاران / ۱۳۹۲	۰/۴۱۰	۰/۲۲۸	۰/۵۱۹	۶/۱۱۴	۰/۰۰۱
	اثرات ترکیبی تصادفی	۰/۳۱۱	۰/۲۸۶	۰/۳۳۵	۲۳/۱۷۳	۰/۰۰۱

برطبق جدول (۵) در تمامی ۳۱ مطالعه مورد بررسی، ارتباط میان دین و شادی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار بوده و بزرگ‌ترین مقدار اندازه اثر، مربوط به مطالعه سمیعی و همکاران (۱۳۹۷) و کوچک‌ترین مقدار اندازه اثر، مربوط به مطالعه خلیلی (۱۳۹۲) است. همچنین اثرات تصادفی در سطح ۱ درصد معنادار است. همچنین محاسبات آماری بیانگر این مطلب هستند که میانگین اندازه اثر دین ترکیبی (اثرات تصادفی) بر شادی در نمونه مورد پژوهش معادل ۰/۳۱۱ است. از آنجایی که، اندازه برآورد شده در محدوده اطمینان است؛ بنابراین، باید اذعان داشت که تأثیر دین بر شادی تأیید می‌شود. برآورد نقطه به دست آمده (۰/۳۱۱)، بر مبنای معیار کوهن^۱ نشان‌دهنده اثر در حد متوسط است؛ بنابراین، دین در سطح متوسطی می‌تواند بر شادی مؤثر باشد.

با توجه به نتایج حاصل از ناهمگونی مطالعات و تصدیق مفروضات فراتحلیل کوشش شده است که در راستای مشخص کردن این ناهمگونی از متغیر تعدیل‌کننده استفاده شود تا از این طریق بتوان به تعیین واریانس بین مطالعات پرداخت؛ چراکه فراتحلیل‌های نوین تنها به تعیین اندازه اثر نمی‌پردازند، بلکه می‌کوشد تا آن دسته از ویژگی‌های پژوهش که باعث ایجاد اندازه اثر بزرگ و نیز ویژگی‌هایی می‌شود که علت اندازه اثرهای کوچک است، نیز سنجش شود. در این پژوهش، متغیرهای زیر به‌عنوان متغیر تعدیل‌کننده در نظر گرفته شده است.

متغیر تعدیلگر

با توجه به نتایج حاصل از ناهمگونی مطالعات، در این قسمت کوشش شد برای مشخص کردن این ناهمگونی از متغیر تعدیل‌کننده استفاده شود تا شاید از این طریق واریانس میان مطالعات مشخص شود. در این پژوهش از متغیرهای «ابعاد مورد استفاده برای مفهوم شادی و دین»، «حوزه مطالعاتی محققان»، «حوزه جغرافیایی انجام مطالعات»، «جامعه آماری» و «زمان انجام تحقیق»، به‌عنوان متغیرهای تعدیلگر استفاده شده است.

۱. (۰/۱ تا ۰/۲ = کم . ۰/۳ تا ۰/۵ = متوسط . ۰/۵ تا ۰/۸ = زیاد) (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵)

جدول ۶. نتایج اندازه‌های اثر به تفکیک متغیرهای تعدیلگر

متغیرهای تعدیلگر	ابعاد مورد بررسی	تعداد اندازه اثر	اندازه اثر ترکیبی	z-value	p-value
زمان انجام تحقیق	قبل از سال ۱۳۹۵	۹	۰/۴۵۵	۲/۰۴۷	۰/۰۰۱
	بعد از سال ۹۵	۵	۰/۳۴۲	۴/۳۰۴	۰/۰۰۱
	کل	۱۴	۰/۳۵۵	۴/۷۳۷	۰/۰۰۱
مکان انجام تحقیق	مناطق مرکزی ایران	۹	۰/۴۱۵	۲/۶۹۲	۰/۰۰۱
	مناطق غیر مرکزی	۵	۰/۳۳۵	۵/۹۹۸	۰/۰۰۱
	کل	۱۴	۰/۳۴۵	۶/۵۵۳	۰/۰۰۱
جامعه آماری	دانش‌آموزان و دانشجویان	۴	۰/۲۴۷	۳/۴۲۰	۰/۰۰۱
	کارمندان	۴	۰/۶۷۶	۳/۰۲۸	۰/۰۰۱
	شهروندان	۶	۰/۲۳۵	۳/۲۳۵	۰/۰۰۱
	کل	۱۴	۰/۲۶۰	۵/۱۹۴	۰/۰۰۱
فیلد مطالعاتی محققان	جامعه‌شناسی	۷	۰/۲۲۸	۳/۶۳۵	۰/۰۰۱
	سایر رشته‌ها	۷	۰/۵۲۹	۲/۷۲۰	۰/۰۰۱
	کل	۱۴	۰/۲۵۵	۴/۲۵۷	۰/۰۰۱

• بررسی نقش تعدیل‌کنندگی متغیر «زمان انجام تحقیقات»

براساس نتایج جدول (۶) ملاحظه می‌شود که تحقیقاتی که قبل از سال ۱۳۹۵ به انجام رسیده‌اند، اندازه اثر ترکیبی بیشتری (۰/۴۵۵) از مطالعاتی که بعد از سال ۱۳۹۵ انجام شده‌اند (۰/۳۴۳) دارند. هر دو در سطح ۰/۰۱ درصد معنادار است؛ بنابراین، می‌توان بخشی از واریانس نتایج تحقیقات در زمینه رابطه دین و شادی را به دلیل زمان انجام آن تحقیقات دانست؛ اما اینکه چرا رابطه دین و شادی از سال ۱۳۹۵ کمتر شده است، دلایل مختلفی دارد؛ برای مثال اوج گرفتن مسائل و مشکلات اقتصادی از این سال ممکن است تأثیر منفی بر این رابطه داشته باشد.

• بررسی نقش تعدیل‌کنندگی متغیر «مکان انجام تحقیق»

تحقیقاتی که در مناطق مرکزی ایران انجام شده‌اند، اندازه اثر بزرگ‌تری برای رابطه دین و شادی به دست می‌دهند. این اندازه اثر مطابق با جدول بالا ۰/۴۱۵ و در سطح یک درصد معنادار

است؛ درمقابل تحقیقاتی که در مناطق غیرمرکزی صورت گرفته‌اند اندازه اثر معناداری (در سطح ۱ درصد) معادل با ۰/۳۳۵ به دست می‌دهند. با توجه به تمرکز شهرهای مذهبی در مرکز ایران، این نتیجه دور از انتظار نیست و می‌توان بخشی از واریانس نتایج تحقیقات در این باره را مربوط به مکان انجام تحقیق دانست.

• بررسی نقش تعدیل‌کنندگی متغیر «جامعه آماری تحقیق»

در بین انواع گروه‌هایی که مطالعه شده‌اند، شهروندان دارای کمترین اندازه اثر معنادار پیرامون رابطه دین و شادی هستند. این مقدار برابر با ۰/۲۳۵ است. دانشجویان و دانش‌آموزان نیز اندازه اثر پایینی از خود به دست داده‌اند؛ این اندازه اثر معادل ۰/۲۴۷ است. کارمندان نیز با اندازه اثر معناداری برابر با ۰/۶۷۶ ما را به این نتیجه می‌رساند که بخشی از واریانس نتایج تحقیقات در این باره مربوط به جامعه آماری تحقیق است.

کارمندان با اندازه اثری برابر با ۰/۶۷۶ ما را به این واقعیت رهنمود می‌کند که برای سنجش مفاهیم حساسی مثل تعلقات دینی، لازم است از هنر پیمایش هرچه بیشتر و دقیق‌تر استفاده شود تا ملاحظات پاسخگویان باعث سوگیری نتایج تحقیقات مختلف اجتماعی نشود و برای این منظور از هنر و ظرافت تحقیقات کیفی نیز استفاده شود.

• بررسی نقش تعدیل‌کنندگی متغیر «جامعه آماری تحقیق»

اینکه رشته تحصیلی محققانی که به بررسی رابطه دین و شادی پرداخته‌اند آیا باعث واریانس تحقیقات در این باره می‌شود یا خیر با نتایج جدول ۶ تأیید می‌شود؛ چرا که اندازه اثری که رابطه دین و شادی در تحقیقات جامعه‌شناسان داشته است، اندازه اثر پایینی برابر با ۰/۲۲۸ است؛ درمقابل محققان سایر رشته‌ها مثل روان‌شناسی، مدیریت و ... اندازه اثر بالایی معادل ۰/۵۲۹ از خود به جای گذاشته‌اند. دلیل این واریانس را می‌توان در دیدگاه جامعه‌شناسان درباره پدیده‌های اجتماعی دانست که آن‌ها را پدیده‌های پیچیده و چندعلتی می‌دانند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای تحقیق

انسان همواره به دنبال کسب شادی و رضایت درونی است. هیچ انسانی نیست که تمایل به بهزیستی روانی و آرامش درونی نداشته باشد. سال‌های نه‌چندان زیادی است که جامعه‌شناسان

نیز در کنار روان‌شناسان، روان‌پزشکان و دیگر دغدغه‌مندان عرصه سلامت، رفاه و توسعه بر آن شده‌اند تا به سهم خود عوامل اجتماعی موثر بر شادی را شناسایی و از این طریق رسالت علمی خود را برای یکی از مهم‌ترین اهداف انسانی به جای آورند. از طرف دیگر، هیچ‌گاه متخصصان آن رشته‌ها و حوزه‌های دیگر، متغیرهای اجتماعی را انکار نکرده و چه بسا به‌عنوان متغیری مهم برای افزایش شادی به آن توجه کرده‌اند. ماحصل این رویه انجام تحقیقات و مطالعات فراوانی برای شناسایی عوامل اجتماعی موثر بر شادی بوده است.

در بین عوامل متعدد اجتماعی، دین به‌مثابه یکی از ۵ نهاد مهم در هر جامعه‌ای می‌تواند نقش مؤثری در برآورد این هدف داشته باشد و همواره نیز جامعه‌شناسان و سایر متخصصان علوم اجتماعی و انسانی به آن توجه کرده‌اند. براساس متون، جامعه‌شناسی دین و شادی ارتباط قابل توجهی با هم دارند. بیشتر افراد باور دارند که دین می‌تواند منبع شادی و آرامش باشد. اعتقاد به یک قدرت فوق‌العاده و اعمال مذهبی می‌تواند به افراد کمک کند تا با چالش‌های زندگی روبه‌رو شده و به راحتی با آن‌ها برخورد کنند. همچنین، مشارکت در فعالیت‌های دینی می‌تواند احساس تعلق و ارزشمند بودن را به فرد بدهد و در نتیجه به شاداب بودن زندگی کمک کند؛ از سوی دیگر، بسیاری از مذاهب تأکید زیادی بر رسیدن به حالات شادمانی و آرامش دارند. در این مذاهب، تمرکز بر روحانیت، خودشناسی و پذیرش حقایق زندگی منجر به رسیدن به حالات شادمانی عمیق است. به علاوه، در جامعه‌های مختلف، جشن‌ها و مناسبت‌های دینی نقش مهمی در خلق فضای شاداب دارد.

در بین انبوه مطالعاتی که در این زمینه صورت گرفته است شاید انجام مطالعه‌ای جدید چندان ضروری ننماید و بر ابهام بیشتر این رابطه بیافزاید؛ چراکه در مطالعات مختلفی که صورت گرفته است، میزان این تأثیرگذاری متغیر است و گاه نیز با نتایجی متناقض مواجه می‌شویم؛ بنابراین، لازم بود مطالعه‌ای با هدف نتیجه‌گیری کلی از تحلیل‌های صورت‌گرفته انجام شود تا اول میزان این تأثیرگذاری با توجه به تحقیقات صورت‌گرفته مشخص شود و دوم، عواملی را که موجب تفاوت‌های موجود بین نتایج تحقیقات مختلف شده است، شناسایی کند. این دو مسئله‌ای بود که ما را بر آن داشت تا به انجام این مطالعه با روش فراتحلیل بپردازیم.

در این مسیر ابتدا با لحاظ کردن معیارهایی، ۲۵ مطالعه شناسایی شد که مطابق با معیارهای ورودی ما بود و پس از بررسی دقیق تر و لحاظ کردن معیارهای خروج، در نهایت ۱۴ مطالعه برای انجام این تحقیق با روش فراتحلیل انتخاب شد. با ورود نتایج تحقیقات مد نظر به نرم افزار فراتحلیل^۱، ابتدا با استفاده از روش های همبستگی رتبه ای بگ و مزومدار و نیز رگرسیون خطی اگر به این نتیجه رسیدیم که انتخاب ۱۴ مطالعه مد نظر برای انجام این فراتحلیل، سوگیری انتشار ندارد و سپس با استفاده از آزمون Q فرضیه همگنی یا ناهمگنی مطالعات، بررسی شد که نتیجه آزمون نشان از ناهمگنی مطالعات دارد؛ بنابراین، لازم بود برای ادامه بررسی ها از اندازه اثرات تصادفی به جای ثابت استفاده شود.

نتیجه بررسی این مطالعه فراتحلیل با استفاده از اندازه اثرات تصادفی بر ۱۴ تحقیق انجام شده در زمینه رابطه دین و شادی، بیانگر معناداری رابطه میان این دو متغیر است و میزان این رابطه براساس نظام تفسیری کوهن متوسط است؛ چراکه میزان این ارتباط معادل ۰/۳۱۱ یافته شد؛ بنابراین، می توان ادعا کرد دین بر شادی تأثیرگذار است و میزان این تأثیرگذاری در حد متوسط است.

مسئله دوم، بررسی دلایل واریانس نتایج تحقیقات مختلف در این حوزه است؛ مسئله ای که توسط آزمون Q نیز تأیید شد. برای این منظور به مرور سیستماتیک تحقیقات پرداختیم و به این نتیجه رسیدیم که مطالعاتی که قبل از سال ۱۳۹۵ انجام شده اند دارای نتایجی کم و بیش متفاوت با تحقیقاتی هستند که بعد از این سال به انجام رسیده اند. با استفاده از امکان جدیدی که نرم افزار فراتحلیل ۲ برای وارد کردن متغیرهای تعدیلگر ایجاد کرده است، در این مطالعه، زمان انجام تحقیقات را به مثابه یکی از متغیرهای تعدیلگر در نظر گرفته و به بررسی اندازه اثر مطالعات، به تفکیک قبل از ۹۵ و بعد از ۹۵ اقدام کردیم. نتایج این بررسی، نشان داد اندازه اثر ترکیبی مطالعاتی که قبل از ۹۵ انجام شده اند بیشتر از مطالعات ۹۵ به بعد است و می توان دلایل مختلفی برای آن برشمرد؛ از جمله ناکارآمدی نهادهای مسئول در حل مسائل اجتماعی، وقوع بحران اقتصادی، زیست محیطی و فرهنگی. شرایط روبه رشد شبکه های اجتماعی و تکنولوژی را نیز که امروزه به

بخشی اساسی زندگی هر انسانی تبدیل شده است، نباید نادیده گرفت. در چنین شرایطی لازم است از کوبیدن بر طبل اختلاف میان دین و تکنولوژی پرهیز شود؛ چراکه ممکن است افراد مجبور به انتخاب میان این دو شوند و آن شرایط اوضاع را پیچیده‌تر نیز می‌کند.

متغیر تعدیلگر دوم، مکان انجام مطالعات است و بر آن اساس، تأیید شد اندازه اثر مطالعات مرکز ایران از مطالعات غیرمرکز بالاتر است. بحث درباره علت این اتفاق، شامل متغیرهای بسیار زیادی می‌شود؛ اما فقط به‌عنوان پیشنهاد برای تحقیقات آینده، بر تمرکز قطب‌های صنعتی و امکانات رفاهی در مرکز ایران توجه می‌کنیم. همان‌طور که بزرگان دین اسلام هم تأکید کرده‌اند، فقر عامل دوری از دین است. نتیجه‌گیری انجام‌شده از تحقیقات خیلی دور از ذهن نیست؛ استثنائاتی مثل استان‌های سیستان و بلوچستان و کردستان که سطح بالایی از دین‌داری را تجربه کرده‌اند، موضوع را پیچیده‌تر و نیازمند انجام تحقیقات جدید کرده است.

از آنجایی که هرکدام از گروه‌های اجتماعی و شغلی مثل شهروندان، دانشجویان و کارمندان، اندازه اثر متفاوتی با هم داشته‌اند، محققان به این نتیجه رسیدند که این گروه‌بندی‌ها، خود عامل واریانس نتایج است و به محققان علاقه‌مند پیشنهاد می‌شود در این زمینه و دلایل آن به مطالعه بپردازند.

در نهایت متغیر تعدیل‌کننده بعدی «فیلد مطالعاتی محققان» در نظر گرفته شد که نتایج آن نشان می‌دهد که اندازه اثر پایین‌تر مطالعات رشته جامعه‌شناسی در مقایسه با دیگر رشته‌هاست که علت آن نیز می‌تواند دیدگاه چندعلتی متخصصان رشته‌های علوم اجتماعی به پدیده‌های انسانی و اجتماعی باشد. برای یک پیشنهاد دیگر به پژوهشگران علاقه‌مند، لازم است تحقیقاتی در زمینه رابطه هرکدام از مذاهب اسلامی شیعه و سنی با شادی صورت گیرد تا این ابهام نیز برطرف شود و جنس رابطه بین هرکدام از مذاهب با شادی مشخص شود.

با توجه نتایج این فراتحلیل، تأثیرگذاری دین بر شادی مسلم است و اندازه آن نیز در سطح متوسطی ارزیابی می‌شود. اندازه اثری این چنین در بین متغیرهای اجتماعی، نشان‌دهنده یک ارتباط بسیار مهم است؛ اما این تأثیرگذاری تحت تأثیر سایر عوامل اجتماعی نیز هست. همان‌طور که مشاهده شد با وقوع شرایط اقتصادی بحرانی از سال ۹۵، این تأثیرگذاری کمتر شده است و یا

دانشجویان و دانش‌آموزان، رابطه بسیار پایینی در این زمینه گزارش کرده‌اند که نشان‌دهنده توجه کمتر به نیازها و علایق متناسب با سن آنها است. پیشنهاد محققان، توجه هرچه بیشتر نهادهای دینی به نیازهای به‌روز جوانان و نوجوانان است؛ همچنین با توجه به تنیدگی اقتصاد و سیاست و اجتماع لازم، به نظر می‌رسد برای جلوگیری از تحلیل هرچه بیشتر دین در زندگی شهروندان که خود یک حمایتگر بزرگ در شرایط بحرانی است، کوشش شود از آنها در شرایط گوناگون، حمایت بیشتری صورت گیرد. مسلماً دولت‌ها به دلیل درگیری در مسائل کلان، فرصت و انرژی لازم را برای این هدف ندارند؛ بنابراین، شکل گرفتن و تقویت هرچه بیشتر جامعه مدنی و افزایش مشارکت شهروندان در این عرصه، می‌تواند دین را دوباره به بزرگ‌ترین پدیده اجتماعی تأثیرگذار بر آسایش روانی شهروندان تبدیل کند.

منابع فراتحلیل شده

۱. آقابابایی، ن.، سهرابی، ف.، اسکندری، ح.، برجعلی، ا.، و فرخی، ن. (۱۳۹۷). پیش‌بینی آسایش درونی بر اساس نگرش به دین با واسطه‌گری امید و معنای زندگی. *دوفصلنامه مطالعات اسلام و روانشناسی*، ۱۲(۲۲)، ۱۱۵-۱۳۳.
۲. حجازی، م.، صبحی، ا.، و حسینی، م. (۱۳۹۳). رابطه دین‌داری با رضایت از زندگی و شادکامی دختران. *فصلنامه زن و مطالعات خانواده*، ۶(۲۲)، ۶۱-۷۷.
۳. ذهبی، ع. (۱۳۹۴). بررسی تاثیر رابطه میان دینداری و سرمایه اجتماعی بر میزان نشاط اجتماعی در میان گردشگران مذهبی ایرانی (مورد مطالعه شهر مشهد). *دوفصلنامه اسلام و علوم اجتماعی*، ۷(۱۴)، ۷۷-۹۱.
۴. رحمانی خلیلی، ا. (۱۳۹۴). بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر شادابی اجتماعی در حضور متغیرهای حمایت اجتماعی و دینداری. *مطالعات فرهنگ و ارتباطات*، ۱۶(۳۲)، ۹۳-۱۱۷.
۵. زارعی متین، ح.، سبکرو، م.، آیباغی اصفهانی، س.، و رامین مهر، ح. (۱۳۹۰). تاملی بر شادی در پرتو محوریت دینی، مطالعه موردی کارکنان دانشگاه تهران. *فصلنامه چشم‌انداز مدیریت دولتی*، ۵(۵)، ۹۹-۱۱۳.

۶. سراج‌زاده، س. ح.، جامه شورانی، م.، و محمدی، ف. (۱۳۹۵). دین و شادمانی: مطالعه رابطه دین داری با احساس شادمانی در نمونه‌ای از دانشجویان. *مجله علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد*، ۱۳(۱)، ۲۷-۴۸.
۷. سمیعی اصفهانی، ع. ر.، پوردانش، س.، و دانش، ح. (۱۳۹۷). عوامل موثر بر نشاط اجتماعی معلمان (مطالعه موردی). *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، ۶(۶)، ۱۸۶-۲۰۰.
۸. شیربیگی، م. (۱۳۹۶). رابطه سلامت معنوی با شادکامی بانوان شاغل در لیگ برتر فوتسال. *فصلنامه زن و مطالعات خانواده*، ۱۰(۳۷)، ۸۵-۱۰۵.
۹. عابدی، ا.، شواخی، ع. ر.، و تاجی، م. (۱۳۸۷). رابطه بین ابعاد دینداری با شادی دانش آموزان دختر دوره متوسطه شهر اصفهان. *دوفصلنامه مطالعات اسلام و روانشناسی*، ۱(۲)، ۴۵-۵۸.
۱۰. کلاتری، ع.، و حسینی‌زاده آرانی، س. س. (۱۳۹۴). دین، سلامت روان و احساس تنهایی بررسی نسبت میان میزان دین‌داری و سلامت روان با احساس تنهایی (مورد مطالعه: شهروندان تهرانی). *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۶(۶۰)، ۲۵-۴۴.
۱۱. مرادی، س.، و هزارجریبی، ج. (۱۳۹۷). تحلیل عوامل و راهبردهای مؤثر بر ارتقای شادکامی در استان ایلام. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۰(۷۳)، ۳۹-۷۲.
۱۲. ممبینی، ا. (۱۳۹۶). بررسی رابطه عوامل فردی-اجتماعی با نشاط اجتماعی در شهر اهواز. *فصلنامه دانش انتظامی خوزستان*، ۵(۱۹)، ۱۳-۴۲.
۱۳. نجفی، م.، و عرفان، آ. (۱۳۹۱). بررسی کمی و کیفی رابطه بین معنویت، شادکامی و توانمندی حرفه‌ای اساتید. *فصلنامه رویکردهای نوین آموزشی*، ۷(۱۶)، ۱-۲۲.
۱۴. وحید، ف.، بهیان، ش.، هاشمیان فر، س. ع.، و حضرتی، س. (۱۳۹۴). بررسی عوامل جامعه‌شناختی موثر بر شادمانی با تکیه بر احساسات امنیت اجتماعی (مورد مطالعه شهر کرمان). *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، ۶(۱۷)، ۱-۲۸.

کتابنامه

۱. اسدی‌فرد، ر. (۱۳۹۲). تبیین مفهوم شادی در مدیریت اسلامی. *دوفصلنامه مدیریت اسلامی*، ۲۱(۲)، ۱۷۷-۲۰۴.

۲. افشانی، س. ع. (۱۳۹۲). بررسی میزان نشاط اجتماعی در بین جوانان یزدی و عوامل مرتبط با آن. *مجله تحلیل اجتماعی*، (۴)، ۲۷-۱.
۳. انصاری، م.، و عین آبادی، پ. (۱۳۹۸). بررسی راهکارهای مناسب شاداب‌سازی در مدارس. *مجله پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات*، ۱(۶)، ۱۰-۲۵.
۴. پسندیده، ع. (۱۳۹۰). نظریه توحید در شادکامی. *فصلنامه روانشناسی و دین*، ۴(۳)، ۳۰-۱.
۵. پناهی، م. ح.، و دهقانی، ح. (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر شادی دانشجویان با تاکید بر مشارکت اجتماعی. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۳(۴۷)، ۱-۱۸.
۶. چلبی، م. (۱۳۸۱). *بررسی تجربی نظام شخصیت در ایران*. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگ، هنر و ارتباطات.
۷. چلبی، م.، و موسوی، س. م. (۱۳۸۸). بررسی جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر شادمانی در سطوح خرد و کلان. *مجله جامعه‌شناختی ایران*، ۹(۲)، ۳۴-۵۷.
۸. حسینی، غ. ر.، و جلیل‌زاده، م. (۱۳۹۱). *عوامل مؤثر بر میزان شادی در میان نوجوانان شهر مشهد*. مقاله ارائه‌شده در همایش آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران، تهران.
۹. حسینی‌نثار، م.، و شب‌افروزان، ص. (۱۳۹۴). بررسی احساس شادکامی و عوامل مؤثر بر آن در بین مددجویان بهزیستی شهرستان رشت. *مجله مدیریت فرهنگی*، ۹(۳۰)، ۱-۱۴.
۱۰. خارستانی، ا.، و سیفی، ف. (۱۳۹۳). نقش شادی و نشاط در سبک زندگی اسلامی. *فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، ۲۰(۴)، ۱۰۷-۱۲۶.
۱۱. دورکیم، ا. (۱۳۸۱). *صورت‌های بنیانی حیات دینی* (ب. پرهام، مترجم). تهران: نشر مرکز.
۱۲. راودراد، ا.، و علیخانی، ز. (۱۳۹۷). سیاست شادی در تلویزیون جمهوری اسلامی ایران تحلیل کمی برنامه‌های اعیاد ملی و مذهبی ۱۳۹۵-۱۳۹۶. *فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۶(۶۱)، ۳۵-۶۴.
۱۳. زارعی‌متین، ح.، جندقی، غ. ر.، و حق‌گویا، ز. (۱۳۸۸). شناسایی مولفه‌های نشاط در محیط کار و سنجش وضعیت این مولفه‌ها در سازمان‌های اجرایی استان قم. *نشریه مدیریت دولتی*، ۱(۲)، ۳۵-۴۸.
۱۴. سماواتی، س.، رنجبر، ا. (۱۳۹۷). بازشناسی عوامل مؤثر بر شادی در فضاهای عمومی شهری. *فصلنامه مطالعات شهری*، ۳(۲۹)، ۳-۱۸.

۱۵. شجاعی، پیام. (۱۳۹۹). مدل‌سازی عوامل مؤثر بر شادمانی سازمانی با رویکرد مدل‌سازی تفسیری ساختاری فراگیر. *فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی*، ۹(۲)، ۱۲۹-۱۵۸.
۱۶. طاهریان، ح.، فیض، د.، و حیدرخانی، ز. (۱۳۹۳). عوامل مدیریتی و سازمانی مؤثر بر شادی و نشاط در دانشگاه‌ها و تاثیر آن‌ها بر تولید علم. *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، (۷۲)، ۹۹-۱۱۶.
۱۷. طباطبایی نسب، س. م. (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر نشاط و شادی. *فصلنامه علمی رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی*، ۲(۳)، ۲۴۹-۲۷۹.
۱۸. عبادی، ن.، زارع حسین آبادی، ف.، و زارع حسین آبادی، م. (۱۳۹۸). بررسی رابطه سبک زندگی با شادی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شهر یزد در سال ۱۳۹۸. مقاله ارائه شده در سومین همایش ملی سبک زندگی و سلامت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.
۱۹. فضل‌الهی، س.، جهانگیر اصفهانی، ن.، و حق‌گویا، ز. (۱۳۸۹). سنجش میزان و عوامل مؤثر بر اشدی دانشجویان پردیس قم دانشگاه تهران. *فصلنامه روانشناسی و دین*، ۳(۴)، ۸۹-۱۰۸.
۲۰. محمدی‌دلبنده، س.، تقفی اصل، آ.، ستارزاده، د.، و فرامرزی اصل، م. (۱۳۹۹). ارزیابی مولفه‌های مؤثر بر میزان شادی شهروندان در فضاهای عمومی شهر تبریز. *فصلنامه شهر پایدار*، ۳(۳)، ۱۱۵-۱۳۲.
۲۱. منتظری، ع.، طاووسی، م.، حائری مهریزی، ع.، مظفری کرمانی، ر.، نقی زاده موغاری، ف.، عنبری، م.، و هاشمی، ا. (۱۳۹۷). شادکامی زنان و مردان ایرانی ۲۰ تا ۴۰ ساله و عوامل مرتبط با آن: یک مطالعه ملی. *نشریه پژوهشکده علوم بهداشتی جهاد دانشگاهی*، ۱۷(۴)، ۴۰۹-۴۲۰.
۲۲. موسی‌زاده، ع.، و محمدی، م. (۱۳۹۸). بازشناسی عوامل مؤثر بر ارتقا کیفیت شادمانی در فضای شهری با بهره‌گیری از اصول رویکرد شهر شاد. *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، (۳۷)، ۱-۲۵.
۲۳. میرشاه‌جعفری، ا.، عابدی، م. ر.، و دریکوندی، ه. ا. (۱۳۸۱). شادمانی و عوامل مؤثر بر آن. *فصلنامه تازه‌های علوم‌شناختی*، ۴(۳)، ۵۰-۵۸.
۲۴. میکائیلی، ج.، خورسندی، م.، و همایونی، ف. س. (۱۳۹۸). بررسی نقش عوامل اجتماعی-اقتصادی مؤثر بر شادی. *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۳(۱۲)، ۱-۴۱.

۲۵. نبوی، ع. ح.، رضادوست، ک.، و صالحی، ن. (۱۳۹۴). بررسی تاثیر عوامل اجتماعی و روانی بر احساس نشاط. *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۶ (۳)، ۱-۲۲.
۲۶. ویلم، ژ. پ. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی ادیان* (ع. گواهی، مترجم). تهران: نشر علم.
۲۷. همیلتون، م. (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی دین* (م. ثلاثی، مترجم). تهران: نشر ثالث.
28. Buss, D. M. (2000). The evolution of happiness. *American Psychologist*, 55(1), 15-23.
29. Lim, Ch., & Putnam, R. D. (2010) Religion, social networks, and life satisfaction. *American Sociological Association*, 75(6) 914-933.
30. Dinner, E. (1984). Subjective well-being. *Psychology Bulletin*, 95, 542-575.
31. Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218-222
32. Headey, B., Schupp, J., Tucci, I., & Wagner, G. G. (2010). Authentic happiness theory supported by impact of religion on life satisfaction: A longitudinal analysis with data for Germany. *The Journal of Positive Psychology*, 5(1), 73-82
33. Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2001). *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press.
34. Minkov, M., Welzel, C., & Schachner, M. (2020). Cultural evolution shifts the source of happiness from religion to subjective freedom. *Journal of Happiness Studies*, 21(8), 2873-2888.
35. Okulicz- Kozaryan, A. (2010) *Religiosity and lifesatisfaction across nations*. Institute for Quantitative SocialScience, Harwarduniversity.
36. Rose, R. (2000). How much does social capital add to individual health? A study of Russians. *Social Sciences & Medicine*, 51(9), 1421-1435.
37. Seligman, M. E. P., Steen, T., Park, N., & Peterson, Ch. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of Interventions. *American Psychology*, 60(5), 410-421.
38. Veenhoven, R. (2009) Sociological theories of Subjective ellbeing. In M. Eid & R. J. Larsen (Eds.), *The science of subjective well-being* (pp. 44-61). New York: The Guilford Press.